

Les llengües i la pau en el procés de globalització

Fèlix Martí

Director del Centre UNESCO de Catalunya

I. LA TRANSICIÓ CAP A UNA CULTURA DE PAU

1. La construcció progressiva d'un poder polític global

El futur de les llengües està relacionat amb els grans canvis que es produeixen en l'escenari internacional. Penso que la desitjada transició cap a una cultura de la pau és el marc en el qual serà possible protegir la diversitat lingüística universal. Per aquesta raó és convenient analitzar alguns aspectes fonamentals de la transició que s'ha iniciat.

Els mitjans de comunicació s'han referit, en els darrers mesos, a manifestacions contra la globalització que han tingut lloc a diverses ciutats del món en ocasió de les reunions dels organismes financers internacionals o dels líders dels països rics. En realitat són manifestacions de protesta contra una globalització insuficient. Hi ha una certa globalització econòmica i especulativa, però no s'ha globalitzat prou el benestar, la democràcia, l'accés a l'educació i a altres dimensions de la dignitat humana. Durant els propers anys s'haurà de construir un nou sistema polític global que pugui assegurar, per a tots els éssers humans i per a tots els pobles, una globalització justa. L'embrió del poder polític global està constituït pel conjunt d'organitzacions de les Nacions Unides i pels seus tribunals internacionals. És un sistema que ha permès un bon diagnòstic dels desafiaments globals, però que s'haurà de reformar per dotarlo de mitjans suficients d'acció i assegurar-ne un funcionament democràtic. Les crítiques més serioses que es fan a les Nacions Unides denuncien bàsicament la seva insuficiència. En els darrers deu anys les Nacions Unides, col·laborant amb moltes institucions governamentals i no governamentals, han elaborat una sèrie de progra-

mes d'acció, coneguts amb l'expressió *agenda global*, que indiquen els camins per a solucionar els desafiaments que condicionen el futur de l'espècie humana. Cal un nou poder polític global que desactivi les violències i estableixi formes de convivència més racionals, més solidàries i més sostenibles.

2. L'emergència de les dues mil comunitats humanes

Un dels fenòmens més innovadors del panorama polític internacional és el desvetllament democràtic de les identitats culturals i nacionals que havien quedat invisibles en un sistema internacional que ha tingut com a subjectes exclusius els estats. La geografia política universal, condicionada per una història d'imperialismes i de guerres, ha quedat configurada per cent vuitanta-nou estats que no han representat prou bé els pobles, les cultures, les ètnies i la complexitat de les comunitats amb identitat pròpia. El progrés de la democràcia, que va aconseguir l'any 1948 aprovar la Declaració Universal dels Drets Humans, a la qual han seguit una sèrie notable de declaracions i convencions sobre els drets humans individuals, s'orienta actualment cap al reconeixement dels drets de les comunitats humanes a la seva identitat col·lectiva i a la participació política.

Hi ha molts més pobles que estats. Es parla sovint de la hipotètica xifra de dues mil comunitats humanes amb consciència identitària. No ho sabrem fins que no es generalitzin i es normalitzin els processos d'autoexpressió i d'autodeterminació. En tot cas, un dels punts clau de l'agenda global és el de la transició cap a estructures polítiques que, en lloc de reprimir aquesta fantàstica diversitat, la canalitzin adequadament. No es pot pensar una democràcia avançada sense el respecte als dret de tots els pobles. Després de l'etapa de les descolonitzacions polítiques s'haurà d'iniciar una altra etapa per a racionalitzar les estructures dels estats. En context de globalització política, es relativitzaran les fronteres antigues i es generalitzaran els sistemes confederals.

Probablement, els fenòmens de la globalització i de les afirmacions identitàries es reforcen mútuament. La uniformitat cultural i identitària no reforça el pluralisme, que és la base de la vida democràtica. D'altra banda, totes les cultures són particulars i les pretensions dels que promouen la «cultura universal» probablement amaguen actituds colonialistes. El que s'ha d'organitzar és una convivència entre cultures que s'afirmen legítimament com a diverses i que per la via del diàleg estableixen una ètica mínima compartida.

3. El prestigi dels valors i mètodes de la no-violència

Un dels escenaris de futur més atractius oferts pels estudis de prospectiva fa referència a l'eliminació de les guerres i de les violències de gran magnitud en el transcurs de les properes dècades. Des de fa anys s'investiga sobre mètodes de desactivació i de previsió de conflictes. Les guerres es contempen com a metodologies antiquades i es denuncien els costos humans i econòmics escandalosos dels conflictes armats. Si s'aconsegueix reforçar les Nacions Unides i els seus tribunals, probablement la utopia de la prohibició de les guerres es podria aconseguir. Ara ja es confia en el rol de les Nacions Unides i de les seves forces armades per a mantenir la pau després dels conflictes. El pas següent seria evitar la guerra. Caldria arribar abans de l'escalada de la violència.

El rebuig de la violència sembla una tendència emergent en les societats contemporànies. Té orígens diversos. Hi ha, en primer lloc, el posicionament cada vegada més clar de les diverses tradicions religioses a favor de la no-violència. Hi ha el desvetllament ètic que permet elaborar noves propostes de respecte mutu i de solidaritat. Hi ha la fatiga de tanta violència passada i present. Hi ha el creixement del moviment per la pau i de les seves ONG especialitzades. Altrament, la generalització de les pràctiques democràtiques fa més difícil justificar la violència. El perfeccionament de la democràcia convertirà la violència política en una pràctica anacrònica.

En el camp cultural, el progrés de la no-violència desemmascara les habituals pràctiques de dominació cultural que s'han considerat legítimes durant segles. Les cultures autoconsiderades superiors s'han comportat de manera molt agressiva en relació amb cultures condemnades a ser inferiors. Encara actualment molts ciutadans dels països tecnològicament avançats creuen que només és valuosa la cultura científicotecnològica en la qual viuen i menyspreen, amb terrible ignorància, les altres cultures. Les llengües han sofert discriminacions d'aquest tipus. El progrés de la no-violència cultural permet una higiènica relativització de totes les cultures i noves bases per al diàleg intercultural.

II. REVOLUCIONS IDEOLÒGIQUES SOBRE LES LENGÜES

1. La diversitat lingüística és un fet positiu

Fins fa ben poc s'avaluava de manera negativa la diversitat lingüística. La causa no era exclusivament la dificultat de gestionar territoris amb diverses llengües, sinó que no

es trobava cap raó teòrica per a celebrar la diversitat lingüística. El mite de Babel, que atribueix la diversitat lingüística a un càstig diví, expressava molt bé aquesta filosofia lingüística. El pensament contemporani en relació amb les llengües és radicalment diferent. Independentment de les dificultats pràctiques de la gestió dels països multilingües, de la comunicació entre les comunitats lingüístiques i de la dificultat per a aprendre llengües, hi ha un gran consens en l'afirmació del valor de la diversitat lingüística.

En cada llengua s'expressa un univers de mites, símbols i valors que les diverses comunitats lingüístiques han elaborat en la seva història d'adaptació a medis diferents i de creació de formes de vida humana relativament especialitzades. En el camp epistemològic cada llengua ofereix una xarxa conceptual i tradicions expressives que ofereixen possibilitats de coneixement pròpies i originals. Cada llengua és un sistema d'interpretació de la realitat. Cada llengua ofereix instruments per a incidir en la realitat. Per aquestes raons la diversitat lingüística suposa un instrumental molt adequat per a entendre i per a actuar en un món del qual es reconeix la complexitat. La comprensió i el tractament de la complexitat requereix la sofisticació de la diversitat lingüística.

Hi ha un cert consens per a estimar en unes sis mil les llengües que es parlen actualment. Però van caient mites antiquats que justificaven el prestigi d'algunes llengües en funció de criteris polítics. Avui sabem que totes les llengües són valuoses, que totes podrien servir per a la ciència i la tecnologia, que les llengües orals i les seves literatures poden tenir la mateixa qualitat que les llengües escrites. També relativitzem el concepte de llengua i els aspectes negatius de les formalitzacions i institucionalitzacions lingüístiques que poden bloquejar les adaptacions i evolucions creatives de tots els parlars de la humanitat.

2. Totes les llengües són iguals en dignitat

Fins fa poc temps ningú no gosava afirmar la igualtat de les llengües des del punt de vista de la seva dignitat. Els factors que diferencien les llengües són molt visibles. Pensem en les diferències demogràfiques de les comunitats lingüístiques o en la utilització de les llengües per part dels poders econòmics i polítics. Potser el factor que més ha discriminat les llengües és el de l'estatut jurídic amb el qual els estats distingeixen les llengües, de manera que algunes esdevenen llengües oficials o nacionals. Les llengües que no són reconegudes i protegides com a oficials són absents de l'administra-

ció, dels mitjans de comunicació i de l'ensenyament i es converteixen en llengües de segona categoria. En altres situacions s'arriben a produir repressions lingüístiques que tenen com a objectiu imposar la llengua oficial a totes les comunitats lingüístiques de l'estat.

Actualment, ja no es defensa teòricament la superioritat d'unes llengües en relació amb les altres. El colonialisme lingüístic ja no té prestigi. També fa crisi la vella distinció entre llengües i dialectes. Afirmem que tot el que es parla són dialectes, és a dir, modalitats concretes cap de les quals s'ha d'imposar en funció de cap suposada superioritat que la podria convertir a ella sola en llengua. Els *pidgins* són objecte d'atenció i de respecte com els altres parlars. Es proposa que els contactes entre comunitats lingüístiques es produeixin amb criteris de protecció de les comunitats lingüístiques més febles i que la llibertat a canviar de llengua no sigui el resultat de pressions injustes sobre les comunitats lingüístiques minoritzades.

Queden diverses pràctiques contràries al principi d'igualtat en la dignitat per a totes les llengües. En alguns països les lleis protegeixen totes les llengües però amb proteccions més efectives per a les llengües dominants. A Europa els textos legals a favor de les llengües regionals o minoritàries són marcs massa modestos per a reconèixer la importància d'aquestes llengües per a tots els europeus. De fet, estableixen una subordinació que els converteix en llengües de segona classe en relació amb les llengües principals dels estats europeus. S'hauran d'aconseguir, en el futur, textos que no acceptin cap jerarquització lingüística.

3. Les llengües són patrimoni de la humanitat

De la mateixa manera que s'ha aconseguit, en el camp de la biosfera, que la diversitat de plantes i d'animals sigui considerada una responsabilitat del conjunt de la humanitat, s'està aconseguint que la diversitat lingüística es consideri patrimoni comú de la humanitat. Tant la protecció de la diversitat com la salut o vitalitat de cada una de les llengües s'està convertint en una responsabilitat global. Aquesta nova consciència és fonamental per a ajudar totes les comunitats lingüístiques a assegurar el seu futur. Malauradament, cada quinze dies es perd una llengua en les circumstàncies actuals. Cal mobilitzar moltes energies tècniques i polítiques per a frenar aquesta tendència. D'aquí a cinquanta anys, si no s'organitzen una sèrie de programes adequats, s'hauria reduït a la meitat el nombre de llengües parlades.

Una de les modalitats de defensa internacional de les llengües és l'establiment

d'una convenció internacional sobre drets lingüístics. En aquesta direcció, va resultar molt positiva la iniciativa del Pen Club Internacional d'elaborar una Declaració Universal dels Drets Lingüístics, el text de la qual va aprovar a Barcelona l'any 1996 un grup molt representatiu d'experts i d'ONG. Els passos següents haurien de fer possible l'adopció d'un text de característiques similars per part de la UNESCO. La recent declaració de la UNESCO sobre diversitat cultural permet ser relativament optimistes. A Europa s'haurien de perfeccionar també els textos jurídics promoguts pel Consell d'Europa i la Unió Europea en relació amb les llengües.

Però no n'hi ha prou amb iniciatives legals. És essencial que totes les comunitats lingüístiques puguin accedir a alts nivells d'autoestima i puguin estar envoltades d'actituds de respecte i d'admiració per part de les comunitats lingüístiques amb les quals estan en contacte. Si es pot consolidar la transició cap a una cultura de la pau, serà més fàcil assegurar l'autoestima lingüística i la simpatia exterior. Totes les tendències analitzades anteriorment són favorables a la protecció de les comunitats lingüístiques. Ho és l'establiment d'instàncies internacionals responsables dels desafiaments globals, ho és l'emergència política de les comunitats subestats i ho és el descàndid progressiu de les violències entre les quals són tan significatives les violències culturals i lingüístiques.

III. LA PAU LINGÜÍSTICA I LA PAU DEL MÓN

1. Seguretat i pau per a les llengües

El concepte de seguretat lingüística que s'ha utilitzat per a referir-se a aspectes psicològics relacionats amb el bon coneixement de les llengües, es podria aplicar a les comunitats lingüístiques que miren el seu futur sense por. Un dels factors d'instabilitat i de violència del món contemporani és la por de moltes comunitats humanes a no tenir garanties de futur per a les seves llengües, identitats i cultures. Tenen la percepció que els colonialismes culturals i lingüístics amenacen seriosament la seva continuïtat. Imaginen que, a curt o llarg termini, hauran de canviar, forçadament, de llengua, de valors i de mites. Aquest és un dels drames de les emigracions no desitjades i de les agressions que, en nom del progrés econòmic, sofreixen molts pobles a tots els continents. Se'ls ha presentat un model de futur incompatible amb les seves llengües i cultures.

Cada vegada hi ha més consens per a criticar els models de futur fets a la mida

dels interessos de la cultura dominant. Cal descolonitzar el futur convidant totes les cultures a dissenyar futurs més justos, més solidaris i més raonables. En aquest sentit, atès que totes les cultures i llengües són valuoses, s'haurien de consolidar dinàmiques de respecte i de participació democràtica per a totes les comunitats. Tots els pobles i cultures han de gaudir dels mateixos nivells de seguretat identitària i tots han de fer front a riscos similars. La seguretat cultural i lingüística és una dimensió essencial de la pau global.

La recent decisió de la UNESCO d'establir cada any el 25 de febrer el Dia de les Llengües Maternes és una modesta aportació simbòlica en el llarg itinerari cap a la seguretat lingüística. També ho és la declaració de l'any 2001 com a Any Europeu de les Llengües. En els projectes de desenvolupament humà promoguts per les institucions internacionals o pels països més rics s'haurien d'integrar mesures de protecció de les llengües i cultures, de la mateixa manera que ja es promou la protecció de les espècies vivents. Les ONG, les universitats, les ciutats, podrien crear programes específics de solidaritat lingüística i cultural i de gestió avançada de realitats multiculturals, en una perspectiva de seguretat i de pau.

2. Nous objectius per a l'educació multilingüe

En un món que ha iniciat un procés irreversible cap a la globalització, no seria possible la defensa del pluralisme lingüístic si, simultàniament, no s'evoluciona cap a una educació multilingüe generalitzada. Les pràctiques de multilingüisme s'han considerat perfectament normals per part de la majoria de poblacions africanes i asiàtiques des de fa molts segles. A Europa el fenomen no està generalitzat. Hi ha moltes persones monolingües i consideren l'aprenentatge de les llengües com una gran dificultat. Fins i tot hi ha persones que encara aspiren a accedir a una cultura universal sense moure's mai de la seva llengua. Les idees actuals van per un altre camí. És bo aprendre llengües per a comunicar-se amb els altres i, sobretot, per a comprendre altres móns ideològics, simbòlics i axiològics. Amb la globalització com a horitzó, es multipliquen els contactes amb persones d'altres llengües. La comprensió interlingüística afavoreix la pau perquè permet desxifrar adequadament els punts de vista dels altres, les seves prioritats, el que diuen i el que no diuen.

Des de la UNESCO es proposa l'aprenentatge de tres llengües com a mínim. En primer lloc, la llengua de l'entorn immediat en el marc de la família. En segon lloc, una llengua de comunicació més àmplia, que sovint és una llengua nacional o ofi-

cial. En tercer lloc, una llengua internacional. La concreció d'aquestes llengües dóna lloc a combinatòries molt diverses a cada comunitat humana i a cada continent. En circumstàncies favorables es poden aprendre més llengües. A Catalunya, per exemple, seria poc ambiciós reduir l'aprenentatge lingüístic al català, el castellà i l'anglès. La veritable educació lingüística començaria afegint-hi l'alemany o el basc o l'àrab o el suec.

En l'educació lingüística s'hauria de donar prioritat a l'habilitat per a entendre els parlants de les altres llengües. Saber parlar o saber escriure altres llengües no cal incloure-ho necessàriament en tots els aprenentatges. D'altra banda, és important optar pel coneixement de les llengües de les comunitats lingüístiques veïnes. Les bones relacions entre veïns depenen sovint del nivell de comprensió mutu. El gran desafiament del nostre temps en el camp de les llengües és convèncer els parlants de llengües majoritàries d'aprendre les llengües de les minories. Més enllà de la seva utilitat, és una manifestació d'obertura d'esperit, de solidaritat, i contribueix a la seguretat lingüística general.

3. Paraules contra la violència

Una bona educació lingüística, que vol dir aconseguir moure's amb fluïdesa en la llengua pròpia i comprendre bé altres llengües, facilita la utilització de la raó com a registre de relació amb els altres. Només es dialoga bé quan hi ha un domini suficient del llenguatge. La via de la raó i del diàleg pot evitar que les relacions entre les persones i els grups es produeixin mitjançant la violència. La diversitat de llengües no impedeix trobar territoris comuns on les raons d'uns i altres s'articulen. La raonabilitat és present en totes les llengües. No és patrimoni exclusiu de cap llengua. Passa el contrari amb les pretensions d'exclusivitat, que amaguen dogmatismes enemics de les raons. Només un diàleg honest il·lumina suficientment els terrenys comuns que fonamenten la convivència lliure i democràtica.

De vegades, els llenguatges no estan al servei de la raó, sinó que són utilitzats com a armes. Aleshores les paraules es tornen vehicles de l'agressivitat i de la violència. L'educació lingüística ha de desvetllar el gust per l'exercici de la raó mitjançant les paraules. S'ha d'aprendre a defensar de manera raonada els propis punts de vista i els propis interessos i s'ha d'aprendre a escoltar i a discutir raonadament els punts de vista dels altres. S'ha de desvetllar, per tant, el gust d'arribar a acords per la via del diàleg. És molt freqüent que hi hagi violència per la incapacitat de dialogar de les

parts en conflicte. La pau és el resultat de moltes operacions lingüístiques: desarmar el llenguatge, utilitzar paraules i arguments raonats i trobar el terreny on s'articulen les raons dels adversaris.

En un món molt saturat d'imatges, convé afirmar que l'instrument bàsic per a pensar, parlar i dialogar són les paraules. Són les paraules les que finalment interpreten les imatges. El món reduït a impressions i sentiments no és suficientment humà. La paraula ens fa intel·ligibles a nosaltres mateixos, la naturalesa i els altres. Els aspectes violents i irracionals de la globalització només els pot curar la paraula raonable i dialogant. Les paraules, les llengües en diàleg, són els camins per a gaudir d'una globalització humanitzada i no violenta.